

20.02.2016

"Rewolucja zaczęła się od kobiet...". O tożsamości Polek w literaturze kobiecej i dyskursie feministycznym po 1989 roku

Autor: Agnieszka Mroziak

Dziedzina: Krytyka i interpretacja literacka

Instytucja: Instytut Badań Literackich PAN

Miejscowość: Warszawa

Promotorzy: Grażyna Irena Borkowska

Recenzenci: Zbigniew Jakub Kloch, Andrzej Zieniewicz

Celem rozprawy jest analiza procesów przemian tożsamości płciowej (gender) i narodowej kobiet w Polsce po 1989 roku, zarejestrowanych w tekstach kultury (literatura piękna, (auto)biografistyka, kultura popularna) powstałych po przełomie ustrojowym.

Moment przecięcia ról genderowych i narodowych (ze szczególnym naciskiem na polską specyfikę postkolonialną (Maria Janion) czy postzależnościową (Hanna Gosk)) jest tu kluczowy: pytaniu o rolę kobiet w warunkach polskiej demokracji po 1989 roku, towarzyszy pytanie o to, czym różni się ona od roli wyznaczonej Polkom w poprzednich okresach historycznych, oraz o działania, które one same podejmują w celu wypracowania całkiem nowych ról - tych na miarę sytuacji, w której znajduje się dziś Polska. Analizy tożsamości kobiet sytuowane są na szerszym tle przemian, którym podlega całe polskie społeczeństwo, rzucone po 1989 roku na głębokie wody wolnego rynku, globalnej polityki, a zarazem uwikłane w wewnętrzne spory wokół historii, pamięci, tradycji.

Pytanie o tożsamość współczesnych Polek wyznacza sposób czytania tekstów literackich, które za takimi badaczami, jak Frederick Jameson (Marxism and Form. Twentieth-Century Dialectical Theories of Literature (1971)), Terry Eagleton (Literary Theory. An Introduction (1985)), Mary Louise Pratt (Imperialne spojrzenie. Pisarstwo podróźnicze a transkultuacja (1992)) czy Edward Said (Kultura i imperializm (1993)) traktowane są tu przede wszystkim jako część procesów komunikacyjnych, dyskursywnych praktyk, uwikłanych w stosunki władzy politycznej, ekonomicznej i kulturowej. Także w Polsce takich prac przybywa. Wystarczy wspomnieć książkę Kingi Dunin "Czytając Polskę" (2004) czy podobną w założeniach rozprawę Przemysława Czaplińskiego "Polska do wymiany" (2009). Ich autorzy uznają literaturę za źródło wiedzy o społeczeństwie polskim doby

transformacji: oczekiwaniach, nadziejach, rozczarowaniach Polaków i Polek, ich doświadczeniach, codzienności, tożsamościowych poszukiwaniach.

W podobnym duchu teksty literackie wykorzystują socjologowie, antropologowie kultury, historycy, dla których literatura stanowi coraz częściej taki sam materiał badawczy jak wywiady, statystyki, rejestry, obserwacje uczestniczące. W pracach Małgorzaty Szpakowskiej "Chcieć i mieć" (2003) i Beaty Łaciak "Obyczajowość polska czasu transformacji" (2005) teksty literackie (w tym szczególnie wypowiedzi autobiograficzne) na równi z przekazami medialnymi oraz badaniami opinii publicznej funkcjonują jako źródło wiedzy o przemianach sfery obyczajowości i "samowiedzy obyczajowej" w Polsce po 1989 roku. Szczególnie ważnym punktem odniesienia są dla mnie te publikacje, których autorzy i autorki za dokument historyczny i społeczny obierają literaturę kobiecą i/lub feministyczną: świadectwo zmian w myśleniu o społecznych rolach kobiet, kobiecych wzorcach osobowych i relacjach między kobietami i mężczyznami oraz samymi kobietami (m.in. Gayle Greene, *Changing the Story. Feminist Fiction and the Tradition* (1991), Lisa Maria Hogeland, *Feminism and Its Fiction. The Consciousness-Raising Novel and the Women's Liberation Movement* (1998)).

Takich prac wciąż jednak brakuje w Polsce. Pionierska w tym zakresie publikacja Kamili Budrowskiej *Kobieta i stereotypy* (2000), poświęcona analizie stereotypowych obrazów kobiet w tekstach współczesnych pisarzy, koncentruje się na określonym stanie świadomości społecznej, w mniejszym zaś stopniu uwzględnia proces świadomościowego rozwoju czy tożsamościowych poszukiwań. Traci także z oczu dynamikę zmian społecznych, których literatura jest częścią, jak również specyfikę polskiego kontekstu historycznego, geograficznego, kulturowego.

Moja rozprawa inaczej definiuje problem. Nadrzędne jest w niej pytanie o tożsamość konstruowaną w toku dyskursywnych praktyk literackich, medialnych, artystycznych. Punktem wyjścia jest polski kontekst - uwikłanie w dominujące w Polsce po 1989 roku dyskursy: kapitalistyczny i nacjonalistyczny. Na mapie tożsamości współczesnych Polek znajdziemy takie punkty, jak: ucieczka od tożsamości jako kategorii zawsze uwikłanej w dyskursy władzy i przez nakaz wyboru (określenia się) będącej źródłem przemocy wobec jednostek i zbiorowości; ucieczka od polskości w kobiecość, czyli od sposobu definiowania tożsamości Polek przez pryzmat ich ofiarnej służby na rzecz "narodowej sprawy" w stronę odkrywania przez nie własnej cielesności, seksualności, indywidualności; rewizja tradycyjnych ról społecznych i przepisywanie starych figur wyznaczających pozycję kobiet w narodowej wspólnoty (różne wcielenia mitu Matki Polki, ale też feministycznego mitu siostrzeństwa jako remedium na alienujący charakter figury Matki Polki); (re)konstrukcje tradycyjnie pojętej kobiecości w literaturze popularnej oraz (auto)biografistyce.

Rozprawa korzysta z narzędzi krytyki feministycznej do analizy tekstów literackich autorstwa kobiet, ale też analizy samego dyskursu feministycznego w Polsce po 1989 roku. Śledząc mechanizmy konstruowania społecznych ról kobiet, tropię uwikłanie owych ról w relacje władzy, od której nie jest wolny także feminizm: jego

próby demaskowania stereotypów, wskazywania wykluczeń, rewidowania kanonu prowadzą często do absolutyzacji różnicy płci kosztem innych różnic, w tym między samymi kobietami.

Odwołując się do rozpoznań zachodnich badaczek feministycznych, staram się nie tyle adaptować je do polskich warunków, ile wskazywać na ich niewystarczalność, a tym samym konieczność wypracowywania polskich teorii, które uwzględniałyby lokalny kontekst kulturowy, polityczny i ekonomiczny. Bliskie mi są zwłaszcza koncepcje Adrienne Rich ("polityka umiejscowienia"), bell hooks ("margines jako miejsce radykalnego otwarcia"), Audre Lorde ("siostry-outsiderki") oraz Susan Hartstock i Sandry Harding ("teoria punktu widzenia"), które łączą imperatyw kontestowania dyskursu dominującego z zachętą do stawiania pytań o własną pozycję badawczą - miejsca, z którego przemawiamy. Podążanie za tą wskazówką pozwala dostrzec, że pytanie o tożsamość kobiet bez pytania o tożsamość mężczyzn jest niepełne, podobnie jak pytanie o tożsamość płci bez uwzględnienia problemu pochodzenia etnicznego, klasy, wieku czy orientacji seksualnej.

Data otwarcia przewodu: 29.05.2007

Termin zakończenia pracy: 28.02.2012

Słowa kluczowe: dyskurs feministyczny, tożsamość płci, rewolucja, tożsamość narodowa, literatura kobieca